

NÉHÁNY GONDOLAT MOMMSENŐRÖL ÉS MAGISTER EQUITUMÁRÓL

CZIBULYA Balázs

1. Bevezető

Meghalt a latin, éljen a latin! – Wilfried Stroh klasszika-filológus könyvének¹ címe érdekfeszítő kételyt ébreszt bennünk: végleg el kéne hát temetni?² Ha továbbolvasunk: „többször halt már meg, hogy [...] megfiatalodva újra feltámadjon.”³ Fritsch rákontráz e véleményre, szerinte a latinnak legalább hét élete van!⁴ Meg is ad egy hetes felsorolást, amelyből sajnálatos módon hiányzik a római *ius*.⁵ Gondolnánk, hogy hordozóeszközeivel, a nyelvvel ellentétben a jog nem élte volna túl az évszázadok viharát? A – nyilvánvalóan – nemleges választ erősíti meg Lábady: „a római jog az ezredfordulón feltámadt, virágzásnak indult és meghódította fél Európát.”⁶

A római jog diszciplínája és tartalma az eredeti értelemben vett nyugati kultúra egyik lényegi alapeleme a kereszténység és a görög filozófia mellett,⁷

¹ Wilfried STROH: *Meghalt a latin, éljen a latin*. Fordította: Dévény István, Budapest, Typotex, 2011.

² „...quibus multi eam abiciendam et sepeliendam ut mortuam censent.” Uo. 7.

³ Uo. 315–317. valamint Josef EBERLE: *Sal niger – Schwarzes Salz*. Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt, 1964. 19.

⁴ Andreas FRITSCH: Lebendiges Latein – was ist das und wer spricht es? In: Detlev BLANKE (szerk.): *Interlinguistische Informationen – Mitteilungsblatt der Gesellschaft für Interlinguistik e. V. Beiheft 8. Plansprachen und ihre Gemeinschaften*. Berlin, Gesellschaft für Interlinguistik e. V. 2002. 59.

⁵ Uo. 59–60. Álláspontom és eddigi tanulmányaim tapasztalatai alapján ez mindenképpen kiegészítendő a római joggal.

⁶ LÁBADY Tamás: *A magánjog általános tana*. Budapest, Szent István Társulat, 2013. 46.

⁷ „[...] drei Hügel, von denen das Abendland seinen Ausgang genommen hat: Golgatha, die Akropolis in Athen, das Capitol in Rom.” Theodor HEUSS: *Reden an die Jugend*, Tübingen, Rainer Wunderlich Verlag, 1956. 32.

egyben meghatározó jogi alapozó tantárgy az egyetemi oktatásban – még Simonyi Károly fizikus is elismerően szólt róla.⁸

Vannak azonban olyan területek, amelyeket az egyetemi tankönyvek⁹ céljukból fakadóan – és érthetően – csak érintenek.¹⁰ Ilyen a római büntetőjog¹¹ és katonai jog,¹² ezen belül a katonai büntetőjog.¹³

Szerencsére rendelkezésünkre állnak hazai, és idegennyelvű szerzők művei is.¹⁴ A római államszervezet több intézménye,¹⁵ így a *dictatura* is több perspektívából is kielemeztetett.¹⁶ Ezért sokkal nagyobb a „kásahegy”, amelyen át kell rágni magunkat, és amelynek teljes elhordására jelen szerény munka a tartalmi keretei közt nem vállalkozhat. Mire akkor?

Tanulmányomban röviden megvizsgálom a köztársaság kori *magister equitum* intézményének fogalmát, jogállását, és egy történeti példával érzékeltetem, miként működött a gyakorlatban. A császárkori lovassági főparancsnoki intézménynek a bemutatása ugyanakkor nem tárgya jelen munkának. Előjáróban tehát annyit, hogy egyfajta betekintést nyújtok a *magister equitum*

⁸ „Még emlékszem erre a szép, logikus, nagyon komoly tárgyra.” – STAAR Gyula: *De mi az igazság... Beszélgetések Simonyi Károllyal*. Budapest, Közlöny- és Lapkiadó, 1996. 42.

⁹ Ld. FÖLDI–HAMZA i. m. XI–XXV., ill. Wolfgang WALDSTEIN – Michael RAINER: *Römische Rechtsgechichte*. 10. Auflage, München, C. H. Beck, 2005. XI–XII. és 52–58. *Das Strafrecht* és MOLNÁR Imre – JAKAB Éva: *Római jog*. Szeged, 2011. 342–345.; NÓTÁRI Tamás: *Római köz- és magánjog*. Kolozsvár, Scientia, 2011. 391–448.

¹⁰ Vö. MOLNÁR Imre: Nótári Tamás: Római köz- és magánjog. (Recenzió) *Jogelméleti Szemle*, 2011/4. Jesz.hu; SZABÓ Pál: Nótári Tamás: Római köz- és magánjog. (Recenzió) *Scientia iuris*, 2012/1–2. Jog.sapientia.ro (Az internetes hivatkozások utolsó hozzáférési ideje egységesen: 2015. 12. 29.)

¹¹ Ld. FÖLDI–HAMZA i. m. 554–578.

¹² Uo. 60.

¹³ Vö. *Digesta* 49. 16. 0. – 49. 16. 16. 1.

¹⁴ Ld. ZLINSZKY János: *Római büntetőjog*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1992., valamint Theodor MOMMSEN: *Römisches Strafrecht*. Lipcse, Duncker & Humblot, 1899., ill. Theodor MOMMSEN: *Römisches Staatsrecht*. Lipcse, S. Hirzel, 1877.

¹⁵ Pl. a *censorokkal* összefüggésben: Nadja EL BEHEIRI: *Das regimen morum der Zensoren*. Berlin, Duncker & Humblot, 2012.

¹⁶ Ld. Jochen BLEICKEN: *Die Verfassung der römischen Republik*. Paderborn, Schöningh, 1985.; B.B. ДЕМЕНТЬЕВА: Магистратура диктатора в ранней Римской республике (V–III вв. до н.э.). Ярославль, Ярославский государственный университет им. П. Г. Демидова, 1996.; Theodor MOMMSEN: *Römische Geschichte*. Berlin, Weidmannsche Buchhandlung, 1889.; Wolfgang KUNKEL: *Untersuchungen zur Entwicklung des römischen Kriminalverfahrens in vorsullanischer Zeit*. München, Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 1962.; J. Michael RAINER: *Römisches Staatsrecht. Republik und Prinzipat*. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2006. 78–82.; ZLINSZKY János: *Ius publicum*. Budapest, Osiris, 1997. Primer forrásként: pl. Titus LIVIUS: *Ab Urbe condita*; POLYBIOS: *Ἱστορίαι*; DIONYSIUS Halicarnassensis: *Ῥωμαϊκή Ἀρχαιολογία*; VEGETIUS: *Epitoma rei militaris*; továbbá: CICERO, PLUTARCHUS és VARRO, ill. természetesen a *Digesta*.

mint római államjogi, valamint katonai jogi tényező lényegébe, hozzájárulva e „rejtélyes intézmény”¹⁷ megismeréséhez.

Teszem ezt Theodor Mommsen¹⁸ – alighanem minden korok legnagyobb római történésze, egyben római jogásza¹⁹ – nyomán haladva, elsősorban a római alkotmányjogról írt műve²⁰ alapján. MOMMSEN érdeme, hogy elsőként rendszerezte a római alkotmányjogot, valamint különösen a köztársaság korát feltérképezve sok mindenre fényt derített.²¹

2. Mommsen szerepéről²²

Simonyi később ugyan azt is kifejti, hogy eredeti elképzelésével szemben²³ mégiscsak rájött, hogy „a társadalom struktúrájának megismerésére, [...] a jog nem alkalmas.”²⁴ Kitűnő vitaindító tételmondata lehetne, ám ez esetben úgy tűnik, tévedett. Ellentmond neki Theodor Mommsen (1817-1903) munkássága.²⁵ Az első német irodalmi Nobel-díjas tudós²⁶ „megalkotta azt a fogalomtárat, ami az újkori gondolkodók számára is lehetővé tette a római közjog megismerését. [M]unkássága azért is jelentős, mert addig sok jogtudós a római közjognak még a létezését is tagadta, Mommsen viszont ezekre világosan rácéfolt.”²⁷

Rendszerét a *polybiosi* elképzelés²⁸ három intézményére építette: a *magistratus*ra, a népgyűlésekre és a *senatus*ra.²⁹ A *magistratus* a főszereplő, aki *imperium*mal bír,

¹⁷ Uo. 160.; ARTHUR ROSENBERG: *Der Staat der alten Italiker*. Berlin, Weidmannsche Buchhandlung, 1913. 90.

¹⁸ LD. OKKO BEHREND: *Zur römischen Verfassung. Ausgewählte Schriften*. Göttingen, Wallstein Verlag, 2014. *Mommsens Glaube*. 311–380.

¹⁹ FÖLDI–HAMZA i. m. 134. és BEHREND: i. m. 379.

²⁰ MOMMSEN (1877); vö. RAINER: (2006) i. m. 15.

²¹ BEHREND i. m. 315.

²² Vö. RAINER (2006) i. m. 14–16.

²³ „Tízennyolc évesen úgy gondoltam: a társadalom rendjét a jogászok szabják meg...” STAAR i. m. 42.

²⁴ Uo.

²⁵ Vö. MARCZALI HENRIK: Emlékeim: VI. Vándorúton. *Nyugat*, XXII/14., 1929. Epa.oszk.hu „Mommsen előadásában nagyon csalódtam. [...] Annál jobban vonzott szeminárium, hol [...] a dolgozatok megbeszélése [...] alkalmat adott, hogy [...] páratlan szellemét ragyogtassa.”

²⁶ 1902. *Römische Geschichte*. LD. EL BEHEIRI NADJA: Értékrend és pluralizmus. Budapest, PPKÉ JÁK, 2010. 16.

²⁷ Uo.

²⁸ POLYB. 6. 11. sk. A római alkotmányosság egyszerre despotikus (*consules*), arisztokratikus (*senatus*), és demokratikus (*populus*) jellegéről.

²⁹ EL BEHEIRI (2010) i. m. 17. ill. RAINER (2006) i. m. 15.

s az alkotóerejével³⁰ alkotmányos rendet hoz létre, magát annak alárendeli – de szükséghelyzet esetén azt saját, elenyészhetetlen erejéből megújítja.³¹

Kritika nélkül nem mehetünk el munkássága mellett, ám életművének jelentősége így is hatalmas: Mommsen – mint történeti szemléletű jogász, és jogásként alkotó történész –, „génuszi” módszerének³² lényege: a teljességben való láttatás. Kritikusai nem is a történelmi tartalmat, hanem rendszerének alapját támadták.³³ Bleicken egy teljes fejezetben fejti ki kritikus álláspontját.³⁴ Véleménye szerint a *Römisches Staatsrecht*ben (a továbbiakban: RömSta.) nem a gyakorlat áll a középpontban, a cselekvő alanyok alárendelt szerepet játszanak: első a jogi fogalom, s csak azután következik a személyes akarat.³⁵ Továbbá azt is kihangsúlyozza, hogy a római alkotmány történelmi tények által és nem a hiányzó jogi fogalmakkal jött létre,³⁶ kialakulása teljességgel híján volt bármiféle rendszernek.³⁷

Fentiekkel ellentétben, méltatásként állapíthatjuk meg, hogy Mommsen az egész konstrukcióba – az örökérvényűre helyezve a hangsúlyt –³⁸ rendszert vitt, mivel meggyőződése volt, hogy a jog alapelvei a történelemben működnek – de magasabb eredettel bírnak, és szellemi és örökké újjáéledő elemként jelennek meg.³⁹

S habár Róma alkotmányjogáról, a köztársaságról hiányzott a szakirodalom, mely a *ius privatum*hoz megvolt, Mommsen mégis Savigny példáját követte.⁴⁰ „*Homo politicus*”⁴¹ és „*animal politicum*”⁴² volt, aki a római jogban bizonyos-

³⁰ BEHRENDTS i. m. 318.

³¹ Uo. 320.

³² RAINER (2006) i. m. 14.

³³ BEHRENDTS i. m. 315. Pragmatikus szemlélet: Fergus MILLAR: *The Emperor in the Roman World*. Cornell University Press, 1977. 6.

³⁴ Jochen BLEICKEN: *Lex publica – Gesetz und Recht in der römischen Republik*. Berlin, Walter de Gruyter, 1975. 16–51.

³⁵ Uo. 51. „nicht die Praxis, die Aktion, im Mittelpunkt steht, spielen auch [...] die Personen und Personengruppen, eine untergeordnete Rolle.”

³⁶ Uo. 409. „auch der Teil, der in Rechtssätzen erfaßt war, war [...] alles andere als ein klares und überschaubares Gebäude.”

³⁷ Uo. 409. „völlig unsystematische Entstehungsgeschichte der ‚Verfassung’”

³⁸ EL BEHEIRI (2010) i. m. 16.

³⁹ BEHRENDTS i. m. 312–313.

⁴⁰ Uo. 321. Vö. RAINER (2006) i. m. 14–15. „Insofern fehlen uns für das Staatsrecht der Republik jene Aussagen, die den spätclassischen Juristen wie Papinian, Ulpian oder Paulus für den Staat des Prinzipates entnommen werden können.”

⁴¹ RAINER (2006) i. m. 14.

⁴² BEHRENDTS i. m. 380. Ld. Uwe WALTER: *Theodor Mommsen – animal politicum*. 2011. Blogs. faz.net

ságot lelt arra, hogyan lehetséges egy erős kultúrállamban szabad és felelős polgárként létezni.⁴³

Mommsen a rendszerezése során alapfogalmakból indult ki.⁴⁴ A *Grundbegriff* nála nem statikus, de genetikusan elv, szerves, és szervezett, illetve kontingens elemeket is fel tud venni. Mommsen az intézményeket mind a maga sajátosságukban, az egész organizmus szerves alkotóelemeiként, mind a szervezethez való viszonyukban vizsgálta meg.⁴⁵ Rainer szerint Mommsen maradandó érdeme, hogy megnyitotta a modern kor számára a római alkotmány rendszerét, a római állam alkotóelemeit – így lehetővé téve az alkotmányjogi diskurzust – és elsőként mutatott rá egyértelműen, hogy egy fejlett államnak szükségszerűen jogilag rendezettnek kell lennie, hogy az állandó jog (szemben a változó politikával) kifejezhesse a közösség állandóságát és folytonosságát.⁴⁶

Vizsgálódásainkat jelentősen megkönnyíti, hogy Mommsen az intézményekben való gondolkodás híveként⁴⁷ a RömSta.-ben egy teljes fejezetet szentelt a *magister equitum*nak. Ezt azért fontos kiemelni, mert eme intézmény általában nem külön egységben szerepel a forrásokban, hanem történeti fejlődésében és környezetben,⁴⁸ vagy a *dictaturánál* megemlítve⁴⁹ vizsgálják. Mommsennél – ellentétben az előbbiekkal – a *magister equitum*ról összeszedett adatok nem elszórtan, hanem egységes gondolatmenetben, követhető logikai szálon jelennek meg.⁵⁰ Római közjogi öröksége mellett ezért is érdemes vele kezdeni a „nyomozást”.

3. Kis nyelvészkedés

Mommsen „különös figyelmet fordított [...] a filológiai tanulmányokra”.⁵¹ Ezért – mélyebb etimológiai fejtegetésekbe nem bocsátkozva – fontos, hogy az intéz-

⁴³ Uo. 319–320.

⁴⁴ Pl. Willkür. EL BEHEIRI (2010) i. m. 16–17.

⁴⁵ BEHRENDIS i. m. 319–320.

⁴⁶ RAINER (2006) i. m. 15. Vö. EL BEHEIRI (2010) i. m. 16.

⁴⁷ EL BEHEIRI (2010) i. m. 16.

⁴⁸ Vö. Ulrich von LÜBTOW: *Das römische Volk – sein Staat und sein Recht*. Frankfurt, Klostermann, 1955. 36. 48. 75. 168. sk. 198. sk. 203. 208. sk. 216.

⁴⁹ FÖLDI András: A római köztársaság államszervezete. *Rubicon*, 1996/4–5. Rubicon.hu

⁵⁰ MOMMSEN (1877) i. m. 156–164.

⁵¹ EL BEHEIRI (2010) i. m. 16.

mény nevét – még mielőtt a jogi tartalmát tüzetesebben megvizsgálnánk – több nyelv perspektívájából láthassuk, már csak a jog-nyelv kölcsönhatás miatt is.⁵² Mommsen szerint a *magister equitum* kifejezés (görögül ἵππαρχος,⁵³ illetve ἱππέων ἡγούμενος)⁵⁴ az egyetlen megnevezés, amely előfordul [a forrásokban].⁵⁵

Ha röviden bepillantunk a külföldi irodalomba, akkor a következőket állapíthatjuk meg: a *magister equitum* mint fogalom fordításaként német nyelvterületen fellelhető a *Reiterbefehlshaber*⁵⁶ elnevezés, mégis inkább a *Reiterführer*⁵⁷ használatos,⁵⁸ magát az intézményt pedig *Reiterführeramtnak* hívják,⁵⁹ amely magyarul leginkább a lovasság vezetőjének hivatalát jelöli, egyben hangsúlyozza a katonai jelleget. Sander a tisztí jelleget kiemelve *Reiteroberstről*, Niebuhr pedig szintúgy *Oberst der Ritters*ről ír.⁶⁰ A hollandban mint *hoofd van de ruiters*⁶¹ – a lovasok vezetője –, mint *bevelhebber over de ruitery*,⁶² illetve mint *overste van*

⁵² KARCSAY Sándor: Jog és nyelv. *Jogtudományi Közlöny*, 36. 1981/4. 329. „a szaknyelv az emberi munkamegosztás valamely területén a [...] kialakult fogalmak [...] kifejezésére szolgáló nyelvi kommunikációs eszközök együttese.” Hordozóeszköz: BOR Bettina: *Mi a Nemzeti Hitvallás?* 2015. Arsboni.hu – „a velős kérdés, [...] hogy mi értelme is van nyelvészeti terminológiával bővíszkedni, hiszen jogászok vagyunk, a nyelv számunkra csak eszköz, [...] csak hogy nem az eszköz [...] függ a jogtól, hanem a jog a nyelvtől.” VINNAI Edina szerint pedig a nyelv több pusztá gondolat kifejező eszközénél – ld. VINNAI: A jogi nyelv nyelvészeti megközelítése. *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Juridica et Politica*, XXVIII/1. 2010. 146.

⁵³ APPIANUS Alexandrinus: Ῥωμαϊκά. ῬΩΜΑΙΚΩΝ ΕΜΦΥΛΙΩΝ. 2. 118. („καὶ Λέπιδος ὁ ἵππαρχος”) és 3. 9. Αντώνιος ΗΠΙΤΗΣ: Λεξικόν Ἑλληνογαλλικόν καὶ Γαλλοελληνικόν – Τόμος Α., Athén, Εκδοσεις Πελεκανος, 1908. (2014.) 1629–1630.; Σπυρίδων Π. ΒΑΣΗΣ: Ῥωμαίων Πολιτεία. Athén, Εκδοσεις Πελεκανος, 1903. 284. „ἀλλὰ δῆλον καθίσταται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ὁ τοῦ δικτάτωρος πολιτικός καὶ στρατιωτικός βοηθὸς ὁ ὑπ’ αὐτοῦ καθιστάμενος ἵππαρχος magister equitum καλεῖται”.

⁵⁴ DIONYS. 4. 6. 4. és 4. 3. 2.

⁵⁵ MOMMSEN (1877) i. m. 156.

⁵⁶ Oliver STOLL: *Römisches Heer und Gesellschaft*. Gesammelte Beiträge 1991-1999. Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2001. 272.

⁵⁷ Jochen BLEICKEN: *Die Verfassung der römischen Republik*. Paderborn, Schöningh, 1985. 90.

⁵⁸ ROSENBERG i. m. 90. „»Magister equitum« heißt natürlich der »Reiterführer«...”

⁵⁹ MOMMSEN (1877) i. m. 156.

⁶⁰ Erich SANDER: Das römische Militärstrafrecht. *Rheinisches Museum für Philologie*, 103., 1960. 294.; Barthold Georg NIEBUHR: *Römische Geschichte*. Berlin, Realschulbuchhandlung, 1811. Th. I. 362–363.

⁶¹ Stilus.nl

⁶² K. F. BECKER – Antonie DOYER – Samuel MÜLLER: *Algemeene geschiedenis*. Haarlem, Erven François Bohn, 1828. 204.

de ruiterij,⁶³ míg az angol nyelv a *master of (the) horse*⁶⁴ ill. *chief of cavalry*⁶⁵ és *master of cavalry*⁶⁶ kifejezéseket használja – tehát mindkét nyelvben mint az egész lovasság parancsnoka, vezetője jelenik meg.⁶⁷ Előbbihez hasonló jelentéstartalommal bír az orosz начальник конницы fogalom is.⁶⁸

A franciák *général de cavalerie* vagy *maître de cavalerie* megjelöléssel illetik,⁶⁹ amely mind a katonatiszti mivolta utal, mind pedig a magistratusi jellegre enged következtetni.

Végül, miután „végigzongoráztunk” pár idegen nyelvet, magyarul is jó volna meghatároznunk e kifejezést, hiszen a köznapi nyelvben nem, vagy hibásan jelenik meg, így adva okot a félreértésekre.⁷⁰ Ekként álláspontom szerint a *lovas vezér* mint kifejezés⁷¹ sem adja vissza egzakt módon a *magister equitum* eredeti funkcióját és jelentését, hiszen ebből nem következik egyértelműen a lovasság egészének parancsnoklása – szinte mint dragonyos, lovasított gyalogos,⁷² lóval csatába induló vezető jelenik meg szemünk előtt, kiemelve az egyéni harcos, és nem a hatalommal bíró intézményi jelleget.

Kunkel fogalmazza meg a *magister equitum* kapcsán, hogy annak alárendelt jogállása egyben a hadsereg lóról való vezénylésének mint korábbi királyi előjognak a „lába alól rántja ki a talajt”.⁷³ Itt jegyzendő meg, hogy ezzel szemben

⁶³ Constant de CONINCK: *Glossarium van Latijnse en Romeinse rechtstermen*. Apeldoorn, MAKLU, 1997. 126.

⁶⁴ Britannica.com és Andrew LINTOTT: *The Constitution of the Roman Republic*. Oxford University Press, New York, 1999. 110.

⁶⁵ C. E. BRAND: *Roman Military Law*. Austin, University of Texas Press, 1968. 120.

⁶⁶ John WACHER: *The Roman World*. London–New York, Routledge, 2002. 113., ill. William E. DUNSTAN: *Ancient Rome*. Plymouth, Rowman & Littlefield Publishers, 2011. 44.

⁶⁷ H. M. F. LANDOLT: *Militair woordenboek* (2 dln.). Leiden, A.W. Sijthoff, 1861. Dbnl.org

⁶⁸ А. В. КОПТЕВ: *Om praepositus celerium к magister equitum*: Целер, Брут и проблема наследования царской власти в архаическом Риме. Межвузовский сборник научных статей «Античность и средневековые Европы», Перм, Пермский ун-т, 1998. 52–63., ДЕМЕНТЬЕВА i. m. 78.

⁶⁹ Fleury de LÉCLUSE: *Lexique francais-grec, avec le mot latin*. Paris, A. Delalain, 1823. 92.

⁷⁰ Nyest.hu

⁷¹ GERÉB József: A rómaiak története. In: MARCZALI Henrik (szerk.): *Nagy képes világtörténet*. MEK, Mek.oszk.hu „a dictator [...] egy lovas vezért [...] nevezett ki.”

⁷² Vö. angol *mounted infantry* – valamint a dragonyos szó etimológiájához: Ludlow BEAMISH: *On the Uses and Application of Cavalry in War: From the Text of Bismark*. London, T. & W. Boone, 1855. 330–333.

⁷³ Wolfgang KUNKEL–Roland WITTMANN: *Staatsordnung und Staatspraxis der römischen Republik*. München, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1995. II. Absch.: Die Magistratur. 718.

a *dictator*nak engedélyt kellett kérnie a *senatustól*, hogy „lóra szállhasson”.⁷⁴ Részben ez is megerősíti a *dictatori* intézmény gyalogsághoz való társítását.⁷⁵

Bárhogyan is nézzük, a *magister equitum*ot legjobb a lovasság főparancsnokaként vagy – miként Földi, illetve Muraközy is – „lovassági főparancsnokként”⁷⁶ lefordítani. A félreértések elkerülése és a római jogi fogalomrendszer használata végett munkámban a *magister equitum* használata mellett döntöttem. Ha pedig valakit mindenáron lovas vezérnek kívánunk hívni, akkor már inkább a *dictatorral* tegyük meg.

4. Mommsen *magister equituma*

„[P]robare se dixit, neque dictatorem sine magistro equitum...”⁷⁷

De iure a *dictator* mellett – még akkor is, ha a *dictator*t nem katonai feladatokra nevezték ki – állt a *magister equitum*. A tisztség betöltéséhez Mommsen szerint nem voltak különös követelmények: elvileg más hivatal korábbi viselése sem volt előfeltétele a *magister equitum*má válásnak, mire ugyanis a *magistratusi* tisztségek betöltésének sorrendje megszilárdult volna, a régi típusú *dictatura* és ezzel a *magister equitum* intézménye eltűnt. Azonban kérdéses, hogy a *consuli* tisztség viselése mégis szükséges volt-e hozzá, vagy *nem consularis* személy is lehetett-e *magister equitum*.⁷⁸ Livus szerint *consularis*nak kellett lennie.⁷⁹ Ezt Mommsen a korai időszak (kb. a 433. évig) tekintetében cáfolja, ám az azt követő időre már – ha kivételeket említve is, de – elismeri e szabályt.⁸⁰ A hivatalt halmozni lehetett a rendes *magistratusi* tisztségekkel: többek közt a *tribunus militum consulari potestatei*, a *consuli*, a *censori*, s az *aedilis curulisi* hivatallal.⁸¹

⁷⁴ PLUT. *Fab.* 4. 1.; LIV. 23. 14. 2.; ZONARAS: *Επιτομή ιστοριών*. 7. 13. 13.

⁷⁵ LINTOTT i. m. 110., vö. *magister populi*

⁷⁶ FÖLDI (1996), valamint FÖLDI–HAMZA i. m. 23., illetve TITUS LIVIUS: *A római nép története a város alapításától*. Fordította: KIS Ferencné – MURAKÖZY Gyula, Mek.oszk.hu III. kötet, 95.

⁷⁷ MOMMSEN (1877) i. m. 156.; LIV. 23. 23. „nem helyénvaló, ha egy dictatornak nincs *magister equituma*.” Vö. KIS–MURAKÖZY i. m. III. 95.

⁷⁸ MOMMSEN (1877) i. m. 156.

⁷⁹ Vö. LIV. 2. 18. 5–6.

⁸⁰ MOMMSEN (1877): i. m. 157. és 157. 1) lábj. *Nonconsularis*ok pl. a 432. és 315. évek *magister equitumai*. Ld. BANDEL: i. m. 23–24., 99–101.

⁸¹ LIV. 23. 24. 3.; MOMMSEN (1877) i. m. 157. 6) lábj.

A *magister equitum*ot a *dictator* nevezte ki *minor collegaként*⁸² – Mommsen szerint nem bizonyított annak ténye, hogy a *senatus* a kinevezésnél a személy tekintetében korlátozta volna a *dictator*t. Ez kétféle módon történhetett: a *dictator* hivatalba lépése után vagy azonnal – még a *senatus* felhatalmazó jogi aktusának meghozatala előtt –,⁸³ vagy az *auspicium*ok megtartása után.⁸⁴ Hivatali ideje a *dictatura* – bármely okból való – végével egyidőben lejárt,⁸⁵ megszokottan a *dictator* utasította a lemondásra,⁸⁶ melyet követően először a *dictator*, majd a *magister equitum* tette le hivatalát.⁸⁷ Amennyiben a hivatali idő lejártá előtt esett volna ki, helyébe más lépett.⁸⁸ Úgy tűnik – így Mommsen –, hogy a *magister equitum*ot a *dictator* nem válthatta le.⁸⁹

A többi *magistratus*hoz viszonyítva rangban az összes alacsonyabbat megelőzte, de a főtisztviségek (a *praetor*) után következett, és *praetor*éhoz hasonló hatalommal, *imperium minus*szal bírt. Ennek megfelelően megillették a *magistratusi* jelvények, mint az elefántcsont szék (*sella curulis*), a bíborszegélyű tóga (*toga praetexta*),⁹⁰ hat lictor, és katonatisztként a kardviselés joga.⁹¹

Hatáskörét elemezve Mommsen megjegyzi, nem valószínű, hogy speciálisan önálló hatáskörrel rendelkezett volna, ugyanis a korábbi alkalmazása a lovasság élén inkább megszokás volt, mint alkotmányos jogkör.⁹² A *magister equitum* ugyanazon aktusokat volt jogosult végrehajtani, mint a *dictator* – tehát a kompetenciája szinte megegyezett a *dictator*éval –, ám köztük ennek ellenére mégis alá-fölérendeltségi viszony létezett.⁹³ A hadvezetésben a *dictator*-hadvezér után következett a ranglétrán; a *dictator* távollétében pedig képviselte felettesét,⁹⁴ és nem alacsonyabb hatalmúként működött közre a *magister equitum*, ha a

⁸² FÖLDI i. m.; KASER i. m. 39., 45.

⁸³ Liv. 9. 38. 15.

⁸⁴ MOMMSEN (1877) i. m. 157–158. Kinevezést jelentő igéket is összegejt: pl. *dicere* (Liv. 3. 27. 1.), *legere* (Liv. 10. 3. 3.), *dare* (Liv. 7. 28. 8.), *addere* (Liv. 7. 12. 9.), *creare* (Liv. 4. 46. 11.), *nominare* (SENECA ep. 108. 31.) – ugyanakkor a *cooptare* (Liv. 6. 38. 4.) mintegy a *collegialitást* erősíti meg. *Auspicium*ok: Liv. 3. 27. 1.

⁸⁵ MOMMSEN (1877) i. m. 158–159.

⁸⁶ Liv. 4. 34. 5.

⁸⁷ MOMMSEN (1877) 159.; Liv. 8. 15. 6.

⁸⁸ Liv. 9. 22. 7.; MOMMSEN (1877) i. m. 158.

⁸⁹ Liv. 8. 36. 1. ld. *Fabius*-eset, fentebb: a *dictator* csak eltiltja jogköreinek gyakorlásától.

⁹⁰ Vö. Liv. 1. 8.

⁹¹ MOMMSEN (1877) i. m. 159. Vö. Cic. *Leg.* 3. 3. 9., FÖLDI i. m.

⁹² MOMMSEN (1877) i. m. 159–160. Ugyanakkor VARRO de L. L. 5. 14.

⁹³ Uo. 160. Vö. ROSENBERG i. m. 91. „als einzigem Menschen in Rom dem Diktator untergeben.”

⁹⁴ Uo.; Vö. Liv. 4. 27. 1., POLYB. 3. 87. 9.

dictatura más módon került volna alkalmazásra.⁹⁵ Kétség övezi a jogállását: vajon a *dictator* alárendeltje volt-e csupán, vagy hivatalaik a *consulatus*hoz hasonlóan egyenrangúságon alapultak?⁹⁶ Ez a kettősség Mommsennél is megjelenik: *Rätselhafte Institution*ként⁹⁷ a *magister equitum*i intézményben kettős elv munkál – egyszer *katonatisztként* jelenik meg, másszor *magistratusként*. A közös tulajdonságoktól eltekintve, a katonaként való meghatározást erősíti meg Mommsen szerint az, hogy a *dictator* a *magister equitum*ot a hivatalának letévére utasíthatta, s a *dictator* kiesése esetén a *magister equitum* tisztje is megszűnt – szorosan kötődik tehát a *dictaturához*. A katonatiszti jelleget támasztja alá a tény, hogy *plebeiusok* is lehettek e tisztség viselői: Livius úgy tudja, az első *plebeius* származású *magister equitum* *Caius Licinius* volt,⁹⁸ akit *Publius Manlius* „*deinde dictator rem in causam plebis inclinavit*” nevezett ki,⁹⁹ egyben a *patriciusok* elégedetlensége okán a *senatus* elnézését is kérve – noha „*simul negantem magistri equitum maius quam tribuni consularis imperium esse*”.¹⁰⁰

Ellenben, a *magistratusi* jellemzőkhöz sorolható, hogy valószínűleg nem volt joga *triumphust* tartani; valamint nyomós érv, hogy *magister equitum* elnevezésű rendfokozat a korai hadseregben nem létezett, a gyalogságnál (három-hat) *tribuni militum*, a lovasságnál (három) *tribuni celerum* szolgált, valamint a *decuriones (praeфекtus) turmae*-nál nem volt magasabb rang a lovasságnál.¹⁰¹ Mommsen ekkor tér rá a *magister equitum* intézménye eredetének vizsgálatára,¹⁰² felállítva egy elméletet, amelyben szembeállítja a rendes és a rendkívüli jogállapot esetén alkalmazott rendszereket, jelesen a *consulatus*t és a *dictaturát*. Kiemeli, amikor a régi időkben a hadsereg még maga volt egy *legio*, a két consul „*sich [...] in das Commando theilten*”: az egyik a gyalogosokat, a másik a lovasokat vezette, de végső soron a főparancsnokság a gyalogságot vezetőé volt. Következésképpen, ha a két egyenrangú *collega* mint *magister populi* ill. *equitum* a hadat felváltva, egyesével vezették, máris magyarázatot

⁹⁵ Liv. 4. 14., 9. 26.

⁹⁶ Vö. *M. Minucius Rufus* esete. Liv. 22. 24–30.; LINTOTT i. m. 112.

⁹⁷ MOMMSEN (1877) i. m. 160.

⁹⁸ Liv. 10. 8. 8. „*primus de plebe*”

⁹⁹ Vö. PLUT. *Cam.* 39. 5.

¹⁰⁰ Liv. 6. 39. 3–4.

¹⁰¹ MOMMSEN (1877) i. m. 161–162. POLYB. 6. 25. 1.

¹⁰² Rosenberg szerint az itáliai *magister iuventutis* intézménye párhuzamba vonható a római *magister equitum*éval, azzal, hogy a *mag. iuventutis*nál a polgári, ellenben római kollégájánál a katonai jelleg a meghatározó. ROSENBERG i. m. 95. sk.

kapunk a *magister equitum* intézmény létrejöttére.¹⁰³ Mivel a *dictator* egyben hadvezér is, és így esetében az *Alterniren*, a főparancsnokság váltogatása az egyenrangú *collegával* kiesik, minden adott volt a *magister equitum* jogállásának megszilárdulásához, amely tisztség viselője a nem főparancsnok *consul* helyébe lépett – így kialakítva magának egy *magistratus* és katonatiszt között „billegő helyzetet”.¹⁰⁴ E helyzet a *consuli* kollegiális egyenlőségtől a kollegiális egyenlőtlenség felé történő eltolódást eredményezett, ugyanakkor megerősítette a *magister equitum magistratusi* jellegét.¹⁰⁵ Így a *magistratusi* jogkörök is megillették, mégpedig a *ius agendi cum populo* és *patribus* is – habár Mommsen tudatja, hogy a népgyűlés összehívásának jogosultságáról nincs hiteles történeti forrás, míg a *senatusé* vitatott: Cicero és Livius elismeri e jogot, míg Varro (valószínűleg politikai okokból) nem.¹⁰⁶ Befejezésképpen Mommsen leszögezi, hogy „[e]s hat also der Reiterführer eine zwischen Magistrat und Offizier schwankende Stellung eingenommen...”

5. Gyakorlati példa¹⁰⁷

A következőkkel célokom, hogy a *magister equitum* lényegét és rajta keresztül egynémely történetst más perspektívákból is meg lehessen ragadni, úgymint: az engedetlenség, a vallás szerepe, és a *ius provocandi*, – utalva a társadalmi feszültségekre, valamint természetjog és pozitív jog kapcsolatára.

Maga az eset¹⁰⁸ a *második samnis* háború kezdetén történt meg, vélhetőleg Kr. e. 325-ben.¹⁰⁹

Történetesen *Papirius Cursor dictator Fabius Maximus Rullianus* nevezte ki *magister equitum*ának. A *dictator* később Rómába utazott, hogy az *auspiciumokat* megismételje.¹¹⁰ Elutazása előtt kifejezetten parancsba adta, hogy semmilyen katonai vállalkozást ne indítsanak távollétében. *Fabius* mégis csatába bocsátkozott és győzött. Mikor *Papirius* visszatért, felelősségre vonta,

¹⁰³ MOMMSEN (1877) i. m. 162–163.

¹⁰⁴ Uo.

¹⁰⁵ *Magistratus*nak hívja: LIV. 4. 5. 34., 8. 36. 1.

¹⁰⁶ MOMMSEN (1877) i. m. 163–164.

¹⁰⁷ Vö. CIC. *De inv.* 1. 49. „exemplum est...”, ill. EL BEHEIRI (2012) i. m. 33–35., 103–105., 152.

¹⁰⁸ LIV. 8. 30–36.

¹⁰⁹ Fritz BANDEL: *Die Römischen Diktaturen*. Inaugural-Dissertation, Hohe Philosophische Fakultät der Königlichen Universität Breslau, Breslau, Wilh. Gottl. Korn. 1910. 89–91.

¹¹⁰ LIV. 8. 30. 2.; BANDEL i. m. 89.; EL BEHEIRI i. m. 100.

majd engedetlenség miatt halálra ítélte *Fabiust*, akinek sikerült Rómába menekülnie, s ott a *senatust* összehívnia. *Papirius* újból elfogatta, de ekkor *Fabius* apja *provocat*ot intézett a *tribuni plebis*hez és a néphez.¹¹¹ Eztán zajlott le a vita, melyben végül a *dictator* megkegyelmezett *Fabi*usnak.

Mommsen – aki *Röm. Strafrecht*jében a katonai (háborús) jogról összefoglalót adott – szerint Róma falain kívül jogi értelemben állandó volt a hadiállapot, ezért a *magistratus*-hadvezér olyan jogköröket gyakorolt, amelyet a parancsnoklás megkövetelt. Nemcsak a katonai szolgálatot teljesítők, de személyállapotától függetlenül mindenki a háborús jog hatálya alatt állt. E jog normái egyáltalán nem konformak a tulajdonképpeni büntetőjogéival. Az általa meghatározott deliktumok részben megegyeznek az államellenes bűncselekményekkel. Ám a *magistratusi* paranccsal szemben tanúsított engedetlenség (*contumacia*), amelyet a büntetőjog nem sorol a bűncselekmények közé, a háborús jogban az első a deliktumok közt – ezeket ugyanis a hadi célszerűség határozta meg. Elkövetését halállal büntették – amelynek kiszabása sokkal inkább függött a hadvezéri kegytől, mint a jogelvektől.¹¹² „Az engedetlenség megítélése kapcsán az sem számított enyhítő körülménynek, ha a tettét győzelem követte. [...]ugyanis csorbult a katonai felettes tekintélye...”¹¹³ Következtetésképpen Mommsen és a *Digesta* alapján (Mely szerint egyrészt: „háború idején, aki olyan dolgot tesz, amit a parancsnok megtiltott, vagy nem teljesíti a parancsot, halállal bűnhődik, mégha dolgát jól is cselekedte”, másrészt: „a parancsnokkal vagy katonai előjáróval szembeni engedetlenség mindig halállal büntetendő”),¹¹⁴ a pozitív jog szerint *Fabi*usnak kijárt a halálbüntetés.

Livius és Sander nyomán viszont megállapíthatjuk, hogy a büntetés végrehajtása esetén a hadsereg feltehetően még nagyobb ellenállást és kisebb harci kedvet mutatott volna a későbbiekben, mint eredetileg, hiszen a *magister equitum* és a *dictator* vitájában az előbbi mellé állt,¹¹⁵ mert nem értett egyet *Papirius* eltúlzott szigorúságával.¹¹⁶ Azonban a *dictator* felismerte és korrigálta e hibáját,¹¹⁷ majd győzelemre vezette csapatait.¹¹⁸

¹¹¹ LIV. 8. 30–33.

¹¹² MOMMSEN (1899) i. m. 29–32.

¹¹³ TÓTH László: Változó tendenciák a köztársaságkori Róma katonai büntetőpolitikájában. *Haditudomány*, XXIII. évf. 2013/1. Mhht.eu

¹¹⁴ DIG. 49. 16. 3. 15 (MOD.); DIG. 49. 16. 6. 2. (MENE.)

¹¹⁵ LIV. 8. 34. 1.

¹¹⁶ LIV. 8. 32. 12–13.; SANDER i. m. 294.; VÖ. VEG. 3. 4. „Laudabiliores tamen...”

¹¹⁷ LIV. 8. 36. 1. vö. BANDEL i. m. 90–91.

¹¹⁸ LIV. 8. 36.

Az *auspiciumok* – tehát a vallás – perspektívájából közelíti meg az esetet RÜPKE: a háborúba induló hadvezér *auspiciumai* hiányosságának, ellentmondásosságának tényére és ennek gyakoriságára mutat rá. Feltűnő – írja, hogy a Livius által előadott legtöbb esetben¹¹⁹ a *dictator*nak vissza kellett mennie Rómába, megismételni az eljárást.¹²⁰ Eszerint a hibás *auspicium* mint állítás „vallási vészfékként” is szolgált, a jósök tudatosan vagy akaratlanul is „a senatus meghosszabbított karjaként” működtek, ellensúlyozandó a *dictator* hatalmát. Rossz ómen ugyanis, ha már az istenek sem állnak ki az ember mellett. Livius szerint azonban a rossz előjelek nem a háború kimenetelére, hanem a hadvezérekre voltak indulat- és összetűzéskeltő hatással.¹²¹ Tehát – következtet Rüpke – az, hogy a *dictator* távollétében és parancsa ellenére a *magister equitum* mégis csatázik, – sőt, „[er] kann sich [...] freie Hand gegenüber einem zögerlichen, wegen »auguraler Bedenken« nach Rom zurückgerufenen Diktator verschaffen”¹²² – annak a jele, hogy a fent említett „obstrukció” nemcsak késleltetésre, hanem a kevésbé öntudatos és háborúzásban tétova hadvezér félreállítására is szolgált;¹²³ miként – mint El Beheiri megállapítja és Livius megerősíti – arra is következtethetünk, hogy a *dictator*nak ez esetben még a társadalmi elismertsége is gyöngé volt.¹²⁴

Lintott a *tribuni plebis* oltalomnyújtási jogának nézőpontjából¹²⁵ tárgyalja Fabius esetét, ugyanakkor finoman meg is kérdőjelezi LIVIUS jelen *exemplum*ának tényszerűségét.¹²⁶ Szerinte az eset drámai erővel illusztrálja a *provocatio* – amelyet az idősebb Fabius tesz fia érdekében –¹²⁷ lényegét. Mikor Fabiust a *dictator* elfogatná, a *tribuni plebis* hezitálnak az *auxilium* felajánlását illetően. Kaser szerint ezzel ugyanis mindegyik *magistratus* intézkedéseinek végrehajtását megakadályozhatták, kivéve a *dictator*éit.¹²⁸ Ennek ellenére az összegyűlt nép Fabius mellé áll, így végső soron meggyőzik Papiriust, hogy

¹¹⁹ Rüpke szerint: LIV. 8. 30. 1–2., ill. 10. 3. 6. és 23. 19. 3. – Jörg RÜPKE: *Domi militiae. Die religiöse Konstruktion des Krieges in Rom*. Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 1990. 129. valamint 237.

¹²⁰ „auspiciorum renovandorum causa” RÜPKE (1990) i. m. 129.

¹²¹ LIV. 8. 30. 1. „In Samnium incertis itum auspiciis est...”

¹²² RÜPKE i. m. 237.

¹²³ Uo. 129.

¹²⁴ EL BEHEIRI (2012) i. m. 100. Vö. LIV. 8. 30–36.

¹²⁵ MAX KASER: *Römische Rechtsgeschichte*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1967. 47. „ihre älteste Aufgabe das Beistandsrecht (*ius auxilii*)”, KUNKEL–WITTMANN: i. m. 555.

¹²⁶ LINTOTT i. m. 125. „which may well have founded on fact”.

¹²⁷ LIV. 8. 33. 7.

¹²⁸ KASER i. m. 47.

álljon el a kivégzés szándékától. A *dictator* nem a *provocation*nak ad helyt: a nép és a *tribuni plebis* által tett kérésre, a *precarium*ra hivatkozva adja át *Fabiust* a kegyelmet kérőknek.¹²⁹ Az előzőekkel összefüggésben, a források leszögezik, hogy a *dictator*val szemben eredendően nem volt lehetősége *provocation*nak.¹³⁰ Mégis – jegyzi meg Lintott –, a *Fabius* és *Papirius* közti jogvita mutatja, hogy a *dictator* főhatalma nem feltétlenül terjedt ki a Város falain belülre – a „*provocatio* birodalmára”.¹³¹ Ezen megállapítás pedig igazolni látszik a csekély társadalmi támogatottsággal kapcsolatban fentebb leírtakat, valamint a közéleti változó tényezők befolyását a tisztán pozitív jogi tételekkel szemben.

Továbbgondolva *Fabius magister equitum* esetét, álláspontom szerint magatartása – hogy a *dictator* egyértelmű parancsa ellenére csatát vállalt – egyfajta kockázatvállalási elemet hordoz magában. Az eset az előjárónak való engedelmeskedés kötelessége és a kapott parancsnak ellentmondó, ám mégis hadi sikerhez vezető cselekmény közti feszültség története.¹³² Belovics szerint a kockázatvállalás olyan helyzet, amikor a *Büntető Törvénykönyv*ben szereplő bűncselekmény törvényi tényállásában meghatározott eredmény bekövetkezésének a lehetősége fennáll, ugyanakkor arra is van esély, hogy a káros eredmény elmarad, illetve, hogy a végeredmény társadalmilag előnyös lesz. Indokoltságát kizárólag objektív alapon ítélték meg.¹³³

Mint Erdősy leírja, később a jogirodalom bővítette a kockázatvállalás jellemzőit: alapja valamely konkrét társadalmi szükségesség, az általa előidézett veszélynek arányosnak kell lennie a várható társadalmi haszonnal és a kockázaton alapuló döntésnek *reálisan megalapozottnak* kell lennie – e döntést *társadalmilag hasznos* célkitűzésnek kell irányítania.¹³⁴

A megengedett kockázat a büntetőjogi felelősséget (a társadalomra veszélyességet)¹³⁵ kizárja.¹³⁶ E tényezőt „differentiáltan kell értelmezni, vagyis egyes

¹²⁹ LIV. 8. 35. 5. „Q. Fabius [...] sed noxae damnatus donatur populo Romano, donatur tribuniciae potestati, precarium, non iustum auxilium ferenti”.

¹³⁰ MOMMSEN (1877) i. m. 145–146., 146. 6) lábj., 148. 1) lábj. LINTOTT 111.; Id. LIV. 2. 18. 8.; 3. 20. 7–8.; DIONYS. 10. 24. 2.; DIG. 1. 2. 2. 18.

¹³¹ LINTOTT 111.

¹³² EL BEHEIRI (2012) i. m. 100.

¹³³ BELOVICS Ervin: *Az érték-érdek összeütközések mint a büntetendőséget kizáró okok*. Pécs, PTE ÁJK Doktori Iskola, 2007. 196.

¹³⁴ ERDŐSY Emil: *Véleményeltérések a kockázatvállalás büntetőjogi értelmezésében*. Budapest, Büntetőjogi Szakirodalomgyűjtemény, Tankönyvkiadó, 1987. 397.

¹³⁵ SZENTMIHÁLYI Judit: *Az elvárhatóság követelménye a megengedett kockázatvállalás, mint büntetendőséget kizáró ok tükrében*. 2014. Arsboni.hu

¹³⁶ BELOVICS i. m. 197. Vö. NAGY Ferenc: *A magyar büntetőjog általános része*. Budapest, HVG-Orac, 2008. 156.

konkrét megnyilvánulási formái viszonylatában”.¹³⁷ Szentmihályi szerint pedig „a társadalom sokkal nagyobb előnyhöz jut, mint amekkora hátrányt szenved abban az esetben, ha a cselekmény negatív eredményre vezet”.¹³⁸ Ezen álláspont igen érdekes vetületet ad a *Fabius*-esetnek, ugyanis a két fél különböző érvekkel megtámogatott érdekeinek összecsapásával egyidőben a vita pontosan a társadalmi rétegek küzdelmeiről, tehát politikáról szólt.¹³⁹ A tényállás a fentebb leírtakat tekintve nyilvánvaló: a *magister equitum* megvalósította az engedetlenség tényállását, ezért a törvény büntetni rendeli. Kérdés, esetében alkalmazható volna-e a fenti kizáró ok. Állásponantom szerint az előbb ismertetett nézetek alapján igen. Elvileg fennállt a vereség mint negatív eredmény esélye, ám ezen eshetőséget Livius – valamint *Fabius* felderítői – objektíve megcáfolja, így a cselekmény reális megalapozottságát bizonyítja.¹⁴⁰ A bekövetkezett végeredmény¹⁴¹ társadalmilag előnyös voltát már nem is szabadna feszegetni, hiszen mi sem lehet előnyösebb egy győzelemnél.¹⁴² Természetesen megkérdőjelezhető, hogy a *magister equitum* látta-e tetteinek következményeit. Ha igen, akkor egyszer az ifjúi hevületében, a biztos siker várományában (vagy a *dictator*tal szembeni függelem okozta tétlenség miatti ellenérzés okán) hozott döntés, másszor – s ez az erősebb érv – az, hogy a társadalmi érdeket, a „kínálkozó alkalmat” helyezte önérdeke elé, hozható fel enyhítő, mentő körülményként. Hiszen az arányosság kérdését vizsgálva is arra jutunk – mert veszélyt legfeljebb a maga számára idézett elő –, hogy *Fabius*nak semmiképpen nem érte meg – ha végig is gondolta –, hogy *Papirius* bosszúvágytól fűtve, (és a táborba tartva minden második szavával *Titus Manlius*at dicsérve) kivégeztesse parancsszegés miatt.¹⁴³

A jogok és társadalmi érdekek összecsapásában a *dictator* oldalán parancsa (*dictatoris edictum*), a néptől eredő főhatalma (*imperium*), és a katonai fegyelmezettség követelménye (*disciplina rei militaris*) állt, ill. a *dictator* hivatkozott az elődök példáira (*exempla*). *Fabius*sén a senatus méltósága (*senatus maiestas*), a nép támogatása (*favor populi*), a néptribunusok oltalma (*tribunicium auxilium*), s a távollévő hadsereg emlékezete (*memoria absentis*

¹³⁷ ERDŐSY i. m. 407.

¹³⁸ SZENTMIHÁLYI uo.

¹³⁹ VÖ. EL BEHEIRI (2012) i. m. 100–105.

¹⁴⁰ LIV. 8. 30. 3.

¹⁴¹ LIV. 8. 30. 4–9.

¹⁴² Kivétel a 'pyrrhusi győzelem': PLUT. *Pyrrhus*. 21. 9.

¹⁴³ DIONYS. 8. 79. 2. *Manlius* kivégeztette saját fiát, mert megszegte parancsát., LIV. 8. 34. 2., 8. 30. 10–13.

exercitus).¹⁴⁴ végül közvetve a közösség döntött, állhatatosságával kiharcolva egy természet- és nem pozitív jogi formula, a *precarius* alkalmazását.¹⁴⁵

6. Befejezés

Ahogy azt Mommsen is művelte, a jogrendszer és a társadalom, így a kultúra rendjének megismeréséhez feltétlenül szükséges a vizsgált római jogi jogintézmények eredetét és egymáshoz való viszonyukat egyéb nézőpontokból is kutatni – melyek új megvilágításba helyezhetik a dolgokat –, valamint az Itáliában létezett és a rómaiakra kulturális hatást gyakorolt népek szokásait alaposabban szemügyre venni.¹⁴⁶

Ezzel párhuzamosan a rómaiak életére, szokásaira nagyban kiható *etruszk* jogintézmények (köztük a *zila[th]* (*mekh rasnal*), *lucumo*, *canthe/kamthe*, *macstarna*, *maru*, stb.) nyelvészeti és jogi oldalról történő kutatása is tartogathat meglepetéseket a számunkra, akár nem várt történelmi, kulturális, így jogi összefüggéseket és kihatásokat is a felszínre hozva.¹⁴⁷ A megismertek alapján megállapíthatjuk, hogy a bevezetőben említett „kásahegy” csak emelkedett, hiszen a *magister equitum* alaposabb megismeréséhez még további forráselemzés, miként bővebb gyakorlati bemutatása is szükséges.¹⁴⁸ Ehhez alapot nyújthat a *magister iuventutis*, és a *tribuni celerum*, illetve a *magister* intézmények eredetének és jellemzőiknek kimerítőbb vizsgálata. Kiindulásképpen ezért rövid betekintőt nyújtottam a római jog „anomáliájába”.¹⁴⁹

¹⁴⁴ EL BEHEIRI (2012) i. m. 101.; LIV. 8. 34. 1–2.

¹⁴⁵ EL BEHEIRI (2012) i. m. 101.; LIV. 8. 35. 5.

¹⁴⁶ Vö. ROSENBERG i. m. V–VI.

¹⁴⁷ Ld. Jean MACINTOSH TURFA (szerk.): *The Etruscan World*. Abingdon, Routledge, 2013. 151–179., 351–372.; Marco ALINEI: Etrusco, una forma arcaica di ungherese? Ősi kapocs. Magyar–etruszk nyelvrokonság? Budapest, *Italia & Italy*, 2005. nov-dec., 27. sz., 43–45. Italcultbudapest.hu

¹⁴⁸ Túlzott engedelmesség: LIV. 8. 35. 10–12., 8. 36. 1–4.; Jogkörkiterjesztés: LIV. 22. 24–30.; PLUT. 9. 2–3., vö. BANDEL i. m. 123–125.; *Regillus-tónál csata*: LIV. 2. 19–21.; DIONYS. 6. 1–12.; *ius provocandi*: LIV. 3. 55. 4–6. és a részletezett Fabius-eset.

¹⁴⁹ Theodor MOMMSEN: Römische Staatsrecht. In: Karl Joachim MARQUARDT–Theodor MOMMSEN (szerk.) *Handbuch der römischen Alterthümer*. Lipsce, S. Hirzel, 1887. 179. „In der Reihe der Magistraturen ist der Reiterführer eine Anomalie.”